

DE BURCHTGRACHT

MILITAIRE EN RESIDENTIËLE VERBLIJFPLAATS
VAN DE GRAVEN VAN LOON (966-1232)

De graven van Loon resideerden op wat nu bekend staat als de Burchtheuvel. Van het kasteel opgericht bij het ontstaan van het graafschap is niets overgebleven, tenzij wat er werd blootgelegd bij de bouw van de Gemeenteschool in 1871 en op dezelfde site voor de bouw van de latere bibliotheek (1979)

Het kasteel is grondig verwoest geworden in 1179 in de strijd tussen de Luikse prinsbisschop en de graaf van Loon, Gerard I. De burcht werd herbouwd doch opnieuw vernield in 1232 onder graaf Arnold van Rummen terwijl de graven hun residentie toen al naar Kuringen hadden verplaatst. We kunnen ons afvragen hoe kan men, in die tijd, een kasteel in korte tijd terug opbouwen? Dit is verklaarbaar in de eerste plaats door het feit dat het niet een kasteel was uit de 14de eeuw zoals we ze dikwijls herkennen.

In het geval van Loon spreken we van de start van deze dynastie rond 1030. De verblijven van de grote landeigenaren in die tijd hadden een bijkomend militair karakter en in Vlaanderen werden er in die tijd motte torens of donjons gebouwd. Dit bestond meestal uit een verticale constructie uit meerdere verdiepingen, in hout en later versterkt in steen, die afzonderlijk stond van elk ander gebouw dat later op de burchtsite zou worden opgetrokken. De torenburcht is in de eerste plaats de woning van de plaatselijke edelman en heeft een beperkte militaire functie. Van onder naar boven onderscheidt men een kelder, een ontvangstkamer-keuken, een woonkamer, een slaapkamer en tenslotte een zolder of defensief platform.

De constructie ervan gaat relatief snel, maar nauwkeurige inlichtingen ontbreken. Men heeft berekend dat een motte met een doormeter van 30m en 12 tot 15m hoog, omgeven door een gracht van 4m breedte en 3m diepte, kon worden opgeworpen in een twintigtal dagen door honderd werklieden, die 8 uur per dag aan de slag waren. Om het motte plateau van 30m met een houten palissade te omgeven waren nog eens 8 tot 10 dagen nodig.

Het ontstaan van een graafschap

De Karolingische koningen, nazaten van Karel Martel, Pepijn de Korte en Karel de Grote (768-814) zagen het territorium steeds meer verbrokkelen. Zo viel het grote rijk van Karel de Grote door het verdrag van Verdun (843) uiteen in een westelijk deel (Frankrijk), een midden met N-Italië en Lotharingen en het oostelijk deel dat het latere Heilig Roomse Rijk werd van de Saksen. (Afb1)

Dit Frankische rijk was onderverdeeld in gouwen waar de Haspengouw deel van uitmaakte en waar het graafschap Haspinga lag binnen de driehoek Montenaken, Hasselt, Herstappe. In 950 is Rudolf II van Haspinga ook nog graaf van Hocht (Pietersheim bij Lanaken). Zijn kleinzonen erven dan weer ieder een deel, het westelijke komt toe aan Arnulf, het oostelijke aan Giselbert die zijn leen noemde naar zijn burcht, Borg (burcht) bij Loon (bos).

De twee broers bestuurden gezamenlijk de graafschappen en hoewel Giselbert als stamvader van Loon wordt aangenomen is toch de naam Arnulf (van Arnulf) de *leitname* in het Loonse gravengeslacht. Deze graven van Loon waren via het vroegere graafschap Haspinga al leenmannen van de prinsbisschop van Luik voor de grond, voor de hogere rechtspraak aan de keizer van Duitsland onderhorig.

Uitbreidings- en verdedigingspolitiek van de graven van Loon

De politiek van de Loonse graven in de 11de/12de eeuw bestond erin de Loonse ontwikkeling en zelfstandigheid te beschermen door hun verbrokkeld territorium één te maken. Hun naaste burenen waren de prinsbisschoppen van Luik in het Zuiden en na 1200 de hertogen van Brabant in het westen. De belangrijkste kernen waren de centra van Borgloon, Brustem, Hasselt, Montenaken en in de 12de eeuw Bilzen, Herk en Kolmont wat Haspengauw betreft en Maaseik en Stokkem in het Maasland.

Een eerste verdedigingsfase bestond uit de bouw van een burchtengordel waar Brustem en Montenaken de zuid- en deels de westgrens beschermden. Na de vererving van Kolmont (zie fig)

en Duras in de tweede helft van de 12de eeuw werden deze burchten nog toegevoegd. De oostgrens en de Maasvallei werden verdedigd door de burchten van Maaseik en Stokkem en de kern van het graafschap en de Demervallei door deze van Bilzen, Hasselt, Kuringen en Herk. Het noorden en noordwesten stelden minder een probleem omdat de weinig toegankelijke Kempen hier een natuurlijke beveiliging bood. (Afb 2-8)

Vanaf de tweede helft van de 12de tot de 14de eeuw stimuleerden de graven de stedenvorming door aan de woonkernen rond deze burchten vrijheidskeuren te verlenen. De oudste hiervan is Kolmont (1170 bij Overrepen) verleend door Lodewijk I, Brustem (1175) door Gerard I. Borgloon bezat al stadsrecht volgens het Luiks recht, vermoedelijk ook Herk, Bilzen en Montenaken. Het stadsrecht van Hasselt werd in 1232 door Arnold IV bevestigd en de allodiale centra van Kuringen (1240), Maaseik (1244) en Stokkem (1244) verwierven ook het Luikse stadsrecht.

Vóór 1232 echter hadden de graven hun residentie al naar het kasteel van Kuringen bij Hasselt overgebracht. Bij de inlijving van het graafschap Loon bij het prinsbisdom Luik in 1366, verliest de burcht zijn strategische betekenis en raakt in verval. Gedurende de circa 30-jarige burgeroorlog tussen de familie de La Marck en de prins-bisschoppen Louis de Bourbon (1456-1482) en Jean de Hornes (1483-1505) tracht Robert de La Marck een aantal oude burchten en kastelen in het land van Loon opnieuw in staat van paraatheid te brengen, zie het beleg en de inname van Kolmont in 1489; dit gebeurt ook in Borgloon, maar de werken blijven onvoltooid.

Uitzicht van deze motteburchten

Van de donjon of torenburcht of motte te Borgloon zijn er weinig overblijfselen, dus om ons een idee te vormen hoe ze eruit zagen moeten we ons baseren op andere locaties. Een belangrijke is Brustem, opgericht ter bescherming tegen het graafschap Duras. Sinds 1160 waren er regelmatig schermutselingen tussen beide graafschappen wat in 1171 geleid heeft tot de oprichting van een donjon te Brustem, nog bekrachtigd door een vrijheidskeure in 1175. Mogelijk moet ook de motte burcht te Montenaken worden begrepen als een verdediging tegen Duras.

Er bestond in Brustem (zie fig) al een 11de -eeuwse motte burcht die dus later door de Loonse graaf verder is uitgebouwd. Hoewel de donjon dus een zuivere militaire betekenis had, lag het hoofddaccent toch op de aarden versterkingen; nl de hoge steile motte en de wallen rond het neerhof en de kerk. Duras bezat de voorgedij over de kerk van Brustem en de aanleg van de omwalling

rond de kerk was rechtstreeks aanleiding tot een bloedig conflict in 1171. Tijdens die slag sneuvelde Lodewijk I en zijn zoon Gerard I werd door de hertog van Brabant Godfried III aangemaand te stoppen met de aanleg.

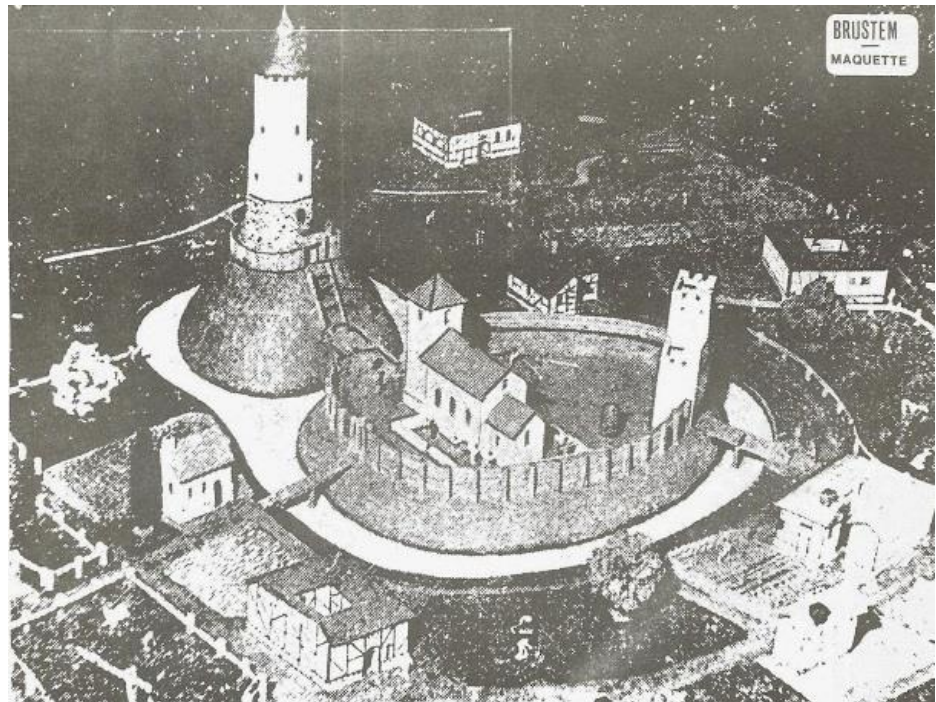
De toren was niet zozeer een militair instrument, eerder een woontoren voor de leenheer tijdens zijn verblijf daar. In de toren zijn geen schietgaten voorzien en soms is er ook geen bovengalerij of defensief platform.

Deze versterkingen ontstonden in de eerste plaats als hofstede met later een gracht waar de uitgehaalde grond voor een verhoogde omwalling werd gebruikt. Die verhoging wordt ook nog eens

omringd door een houten pallisade. Binnen die omheining bouwen ze een versterkt gebouw dat het geheel beheerst.

Het motte kasteel (zie fig) bestond uit twee essentiële delen, het opperhof of de hoofdburcht en het neerhof of de voorburcht. Het opperhof wordt gevormd door een aarden heuvel -de eigenlijke motte - in de vorm van een afgeknotte kegel, met daaromheen een gracht. Mottes waren rond en varieerden tussen 20 en 100m in doormeter en 3 tot 20m in hoogte. Het opperhof met zijn houten of stenen omheining, waarbinnen zich een houten of stenen toren en

eventueel een aantal houten bijgebouwen bevonden, had een militaire en een residentiële functie. Dit maakte de verdediging doeltreffend omdat voor een krijger een met doornstruiken begroeide helling beklimmen vrij moeilijk is, bovendien moest er nog een palissade overwonnen worden die gemakkelijk te herstellen was en dan was er nog de toren of donjon als bescherming. Ofwel moest men de verdedigers uithongeren ofwel de toren in brand steken, dit zal de reden zijn dat hout later door steen werd vervangen.

Op het neerhof speelde zich het dagelijks leven van de motte af. Meestal sloot het min of meer hoefijzevormig op de eigenlijke motte aan, ervan gescheiden door de motte gracht. Veelal was het neerhof ook opgehoogd en omgracht en omringd door een palissade. Binnen deze ruimte werd er gewerkt en geleefd door de ondergeschikten, soms ook met de eigenlijke woonplaats en kapel van de heer en zijn familie.

Mottes werden vaak aangelegd in waterrijke valleien maar ook op hoger gelegen terreinen die de omgeving domineren. Door veranderde oorlogstechnieken en het ontstaan van vuurwapens verloor de motte vanaf de 13de en 14de eeuw haar strategische betekenis.

We kunnen dus stellen dat de burchten van Brustem, Kolmont, Montenaken en Rummen een meer militaire functie hadden temeer omdat de inrichting niet voldeed aan de behoeften van een edelman.

Daartegenover had de graaf van Loon wel een permanente residentie in Borgloon die wel was aangepast aan hem en zijn familie. Toch moeten we niet uit het oog verliezen dat dit in het begin van het jaar 1000 was, deze burchten hadden nog lang niet het uitzicht van een middeleeuwse burcht omdat de oorlogvoering in de komende eeuwen nog sterk zal veranderen en sterkere muren, diepere grachten en ophaalbruggen zal vereisen.

De burcht van Borgloon

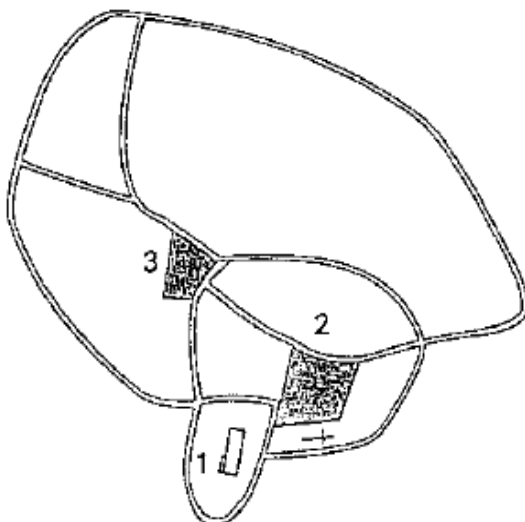
De Loonse mottesite ligt op het einde van een heuvelrug, een getuigenheuvel die 30m boven de lagere zuidelijke vlakte uitsteekt die een lijn volgt van Heks, Bommershoven, Jesseren en Piringen. Archeologische studies veronderstellen dat de motteheuvel slechts een restant is van een oorspronkelijke veel uitgestrektere ophoging en dat het ganse domein tussen de burchtheuvel en de Bronstraat (naar de Trapkes) op diezelfde hoogte lag.

De burchtgracht toont nog de oorspronkelijke hoogte maar alles wat naar het noorden ligt werd later afgegraven en gebruikt om holle wegen op te vullen. Rond 1871 werd er een school gebouwd en daarvoor werd die ganse oppervlakte afgegraven tot op de hoogte van de aangrenzende straten en het Speelhof.

Het restant van het motte plateau heeft nu nog een doormeter van 15m en steekt 3m boven het aanpalende deel uit. Dit is duidelijk te weinig om een motte oren te kunnen herbergen. Andere grafelijke residenties hebben een duidelijk grotere oppervlakte nodig. In Brustem is de basis voor de toren 12m en het motte plateau minstens 20m en in Kolmont is de torenbasis 14m en de doormeter van het plateau 30m. Dit bevestigt het vermoeden dat in Borgloon een groot deel van het plateau moet zijn afgegraven. Toch geeft het nog een indruk van de imposante natuurlijke ligging van de burcht vanuit het westen, zuiden en oosten.

Opravingen in 1979 toonden aan dat er bewoning doorliep over het afgegraven deel wat dus doet veronderstellen dat dit toen deel was van de burchtsite. Bij het afgraven in 1871 voor de bouw van de school werden er resten van een gebouw gevonden maar waar aarde de vensters en de schietgaten vulde. We mogen aannemen dat dit gebouw mee heeft geleden bij de eerste verwoesting van het kasteel in 1179, toen prinsbisschop Rudolf van Zühlingen en graaf Gerard I slaags geraakten. De muren waren hoofdzakelijk van silexbrokken opgetrokken, waaronder ook harde zandsteen en herbruikt Romeins materiaal werden aangetroffen. J. Daris (1876) vermeldt dat bij het nivelleren in 1871, onder de heuvel resten van een oudere versterking ontdekt werden, waarvan niet kon uitgemaakt worden of het om een Romeinse, een Merovingische of Karolingische constructie ging.

1. Burchtsite 2. Voorhof met kapel 3. Markt

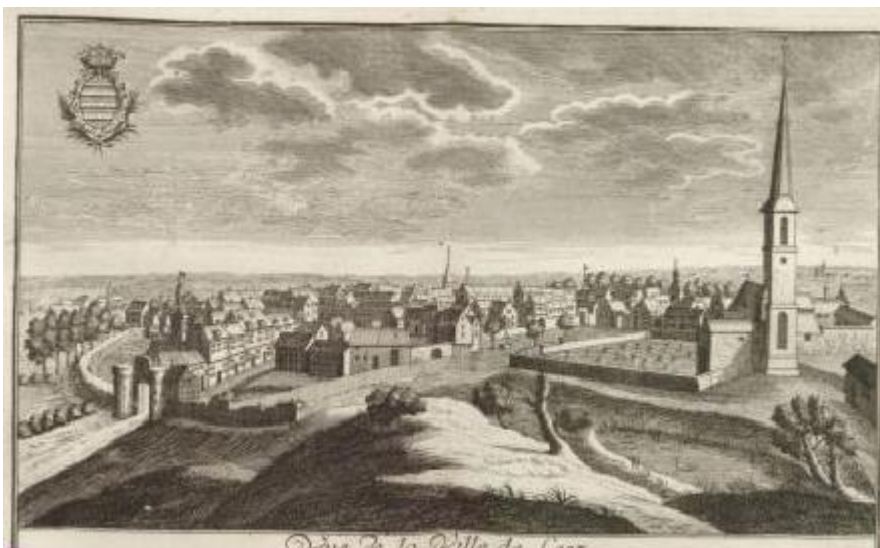
Binnen had het een oppervlakte van 33 bij 10m. Op de langszijde had de funderingsmuur een breedte van 2,50m, op de kortzijden bedroeg ze 2m. Deze sala vertoonde een secundaire verbreding van 1m in de zuidelijke helft. In het noordelijke deel werd een centrale ronde waterput aangetroffen met een binnendiameter van 1,4m. Tevens stelde men vast dat een opening met een breedte van 2,4m van een booggewelf was voorzien.

Men gaat ervan uit dat de mottetoren aangelegd werd na opgave van dit gebouw omdat de aarde van de heuvel de vensters en schietgaten opvulde. Dit gebouw met aula-allures lijkt in een tweede fase door aanaarding ondergronds te komen liggen. Het gebouw kan ofwel volledig zijn opgevuld of gedeeltelijk nog als kelder zijn gebruikt. Schervenmateriaal in de aanaardingslagen dateren van rond de eerste verwoesting in 1179.

Het terrein ten noorden van de Bronstraat (tot aan de Trapkes) en aan de oostzijde werd omringd door een diepe gracht waarvan de aanzet 15 meter beneden het torenplateau lag. Dit was dus het voorhof en het besloeg ca 130 bij 100m, centraal daarin ligt het Speelhof met aan de zuidzijde de St Odulphus kerk. Hier heeft zich dan een stad rond ontwikkeld, hoofdzakelijk in noordelijke richting. De Markt had waarschijnlijk een toegang tot de burcht (via Kortestraat of Papenstraat) en was het centrale deel van deze stad van waaruit de handel en vervoer zich ontwikkelde. Op deze Markt werd het latere stadhuis, 's Grevenhuis gebouwd rond 1117/1130.

Na de eerste verwoesting van de burcht en de kerk werden deze weliswaar terug opgebouwd maar vanaf 1232 gingen de graven resideren in Kuringen waar ze een nieuwe mottesite aanlegden. Als stad viel de ontwikkeling stil ten gunste van de grotere steden Hasselt, St Truiden en Tongeren. Arnold II (1125/1141) werd door huwelijk ook burggraaf van Rieneck waar ook een motteburcht is opgetrokken. (Afb 10)

Op onderstaande tekening uit 1738 is de burcht reeds verdwenen, zelfs de ruïnes die in de 16de eeuw nog op een ets van G.Peril voorkwamen; in de 18de eeuw blijft alleen de kale heuvel op de voorgrond over. De tekening is gemaakt met het zicht op de stad, staande op de motteheuvel. De poort is de Nerempoort (of Keulerpoort, Akerpoort) gelegen aan de huidige kruising Trapkesstraat en Graaf en gaf uit op het zuiden, tevens is nog een stuk van de omwalling zichtbaar. Tussen de motteheuvel en het kerkhof is een poel te zien, in de volksmond de "Peerdspoel" genoemd.

Remacle Le Loup 1738 - tekening van de stad Borgloon

Bronnen :

JOHNNY DE MEULEMEESTER : Mottekastelen in het Graafschap Loon – Archeologie in Limburg – 1992

FRANS DEPERE en WILLIAM UBREGTS : Torenburchten in Limburg: militair en/of residentieel ? Archeologie in Limburg – 1993

JOHNNY DE MEULEMEESTER : Morphogenèse du village médiéval p33-35

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2015: *Borgloon*. In *Inventaris Onroerend Erfgoed*. Opgehaald van <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/121127>

en <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/104478>

MARK ROBBEN : Graafschap Loon, motten en schansen ... <http://www.graafschaploon.be>